

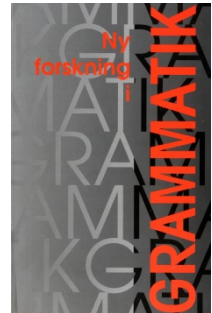
Ny Forskning i Grammatik

Titel: Ironistik

Forfatter: Merete Birkelund og Henning Nølke

Kilde: Ny Forskning i Grammatik 20, 2013, s. 5-30

URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nfg/issue/archive>

© Forfatterne og Institut for Sprog og Kommunikation, Syddansk Universitet, 2013

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre numre af Ny Forskning i Grammatik (1993-2012) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Ironistik

Merete Birkelund og Henning Nølle

*Hvad angår det sande, lad da midten kaldes det sandfærdige, og lad den foregivne, som går over gevind, kaldes skryderi og den som udøver dette, en skryder, og lad underdrivelsen kaldes ironi og underdriveren for ironikeren. Aristoteles, *Ethikken*, 1108a.*

1. Introduktion

Denne artikel er det første spæde resultat af et multifagligt projekt om ironi som vi har taget til initiativ til at få påbegyndt ved Aarhus Universitet. Artiklens titel, *ironistik*, er også titlen på projektet og betegner forskningen i ironi. Termen opstod på pudsigt vis ved en læsefejl. Henning ville nedskrive nogle stikord til præsentationen af projektet, nogle “*ironistikord*”; men da Merete så dette ord, læste hun det som “*ironistikord*” og spurgte om hvad det var for nogle ord. En disciplin var født ved en læsefejl!

Studiet af ironi har mange aspekter og er blevet angrebet fra mange forskellige indfaldsvinkler. Ironi kan opfattes som en stilistisk figur, som et retorisk kneb og som en kommunikativ strategi; og ironi kan formidles via sprog, billeder og kropssprog, i kombination eller alene. Ja, ironi findes sågar i musikken. Ironistikprojektet skal udforske alle disse aspekter og eventuelle sammenhænge mellem dem.

I denne lille artikel vil vi dog koncentrere os om **sproglig ironi** opfattet som et udsigelsesfænomen. Vi vil forsøge at give en generel beskrivelse der principielt fanger ironi som sådan, men med fokus på det sproglige element. Håbet er at denne beskrivelse kan benyttes som en referenceramme for de senere multidisciplinære studier. Vi vil først kort omtale ironiforskningens historie for derefter at se lidt på nogle nyere udsigelsesteoretiske tilgange. Dette lægger op til en præsentation af vores eget bud på en polyfonianalyse af ironi. Med

afsæt i denne vil vi til sidst se på nogle problemer knyttet til oversættelse af ironi. Vi afslutter med nogle perspektiveringer.

2. Sproglig ironi

Sproget er ironiens centrale medium, og ironi er da også oftest blevet studeret som et sprogligt fænomen i en eller anden forstand. Lad os derfor se lidt på nogle tidligere arbejder med ironi.

2.1. Historie

Det er ikke vores hensigt at give en oversigt over hele ironiens historie. Vi vil blot kort skitsere den historiske opfattelse af begrebet *ironi* som stadig ligger til grund for den generelle tilgang til begrebet og som også danner udgangspunkt for de udsigelseslingvistiske opfattelser heraf.

Ordet *ironi* kommer af græsk *eironeia* der betyder ‘forstillelse’ eller ‘spot’. Det er i den betydning vi i Antikken finder ironi anvendt hos bl.a. Aristofanes.

Begrebet *ironi* finder vi endvidere anvendt hos Platon i bl.a. *Gorgias*, hvor Sokrates foregiver uvidenhed i den filosofiske diskussion for derved at tvinge samtalepartneren til at undersøge det sande grundlag for det, han mener at vide; jf. således:

“KALLIKLES: Jeg synes faktisk slet ikke om at Polos gav dig ret i, at det er grimmere at gøre uret end at lide uret, for det var netop den indrømmelse, der gjorde det muligt for dig at vikle ham ind i dine argumenter og til sidst lukke munden på ham, fordi han ikke har mod til at sige, hvad han mener. Det er i virkeligheden dig, Sokrates, som alt imens du taler om at søge sandheden, fører den slags billige og demagogiske påstande ind i samtalen, som er kønne nok efter almindelig vedtægt, men ifølge deres natur slet ikke er det. Som regel er disse to principper, natur og vedtægt, hinandens modsætninger, og hvis man ikke tør sige, hvad man virkelig mener, fordi man ikke synes, man kan være det bekendt, tvinges man til at modsige sig selv.

Det er præcis det listige trick, som du har i bagehovedet, når du udvikler din bedrageriske argumentation: Når din modpart taler om, hvad der gælder efter almindelig vedtægt, stiller du dine spørgsmål, som var det

ifølge naturen, og holder han sig til naturen, slår du over i vedtægt, som nu lige før i spørgsmålet om at begå uret og at lide uret. ...” (Platon: *Gorgias*. 482c og 483).

Når Sokrates’ samtalepartnere blev trætte af denne typiske anvendelse af den sokratiske ironi, kaldte de ham bebrejdende for *eiron*, som betyder en ‘hykler’.

Den ironi som kommer til udtryk hos Platon, er altså snarere en metode der blev brugt med henblik på at afsløre samtalepartnerens foregivne viden for at kunne nå frem til sandheden. *Eironeia* er således først og fremmest teknik hos Sokrates som i dialogerne hos Platon naivt foregiver at være uvidende i de spørgsmål han stiller. Det ironiske er netop at Sokrates kender sandheden, men lader som om han ikke gør. Ironi er her en form for strategisk taktik der foregår helt åbenlyst.

I Aristoteles’ værker *Retorikken* og *Etikken* behandles begrebet ligeledes, men betragtes nu som et rent retorisk fænomen, en stilfigur. Således siger Aristoteles om anvendelse af ironi, at

“Et plaster på enhver form for overdrivelse er det ikke ukendte, at taleren skal være den første til at kritisere sig selv. Så virker det, han siger, sandfærdigt, fordi han åbenbart selv er klar over, hvad han gør. – Man bør desuden undlade at bruge alle sideløbende udtryksmidler på én gang; så opdager tilhørerne ikke noget. Jeg mener hermed, at hvis f.eks. gløsevalget er hårdt, skal det samme ikke være tilfældet med både stemmeføringen og minespillet og de øvrige dermed sammenhængende faktorer; ellers bliver det nemt at se, hvor kunstlet hver enkelt er. Hvis man derimod siger noget på den ene og noget på den anden måde, er der ingen, der opdager, at man er ude på det samme. Hvis altså blide ting bliver sagt hårdt og hårde ting blidt, virker det hele troværdigt. [...] Man bør derfor enten bruge denne stil som her anført, eller på ironisk måde som Gorgias eller som Platon gør visse steder i Faidros.” (*Retorik* 1408b)

Aristoteles anfører endvidere at ironi bør fremføres i talen på en spøgfuld måde:

“Om spøg og morsomheder, som jo nok kan være af en vis nytte i debatten, har bl.a Gorgias med megen ret sagt, at man skal ødelægge modpartens alvor med spøg og hans spøg med alvor, og i Poetikken har

jeg omtalt, hvor mange former for spøgefuldheder der findes, hvoraf nogle anstår en fribåren, andre ikke. Det gælder derfor om at vælge den form, der passer til ens person. Ironi sømmer sig bedre for en fribåren mand end det rene spasmageri. På den måde anvender han spøgen for sin egen fornøjelse; spasmageren gør det for andres.” (*Retorik* 1419b)

Hos retorikerne klassificeres ironi først og fremmest som en trope, som anti-frase. Cicero slår således fast at ironi anvendes for at sige det modsatte af det man mener og navnlig virker når talen fremføres i en behagelig og spøgefuld tone, jf. citatet fra Aristoteles ovenfor. Talers ord bevarer deres bogstavelige betydning, men giver samtidig taler mulighed for at gøre nar af en anden person ved netop at foregive at tilslutte sig en idé eller tanke som taler selv er imod og forkaster. Quintilian anerkender dog at ironi er langt mere end ren anti-frase, men at begrebet som en retorisk figur giver udtryk for at taler skjuler sin oprigtige mening og lader som om han mener noget han i virkeligheden ikke mener: “in eo vere genere, quo contraria ostendentur, *ironeia* est”. Ironi er altså et udtryk for det modsatte af talers sande intention, hvorved talers ytring kommer til at stå i modsætning til ytringens bogstavelige betydning.

Gennem hele Antikken og helt frem til det 18. århundrede anvendes begrebet *ironi* således primært som en retorisk figur der er relateret til begrebet *anti-frase*, hvilket stadig er den opfattelse man finder hos Fontanier (1830):

“L’ironie consiste à dire par une raillerie, ou plaisante, ou sérieuse, le contraire de ce qu’on pense, ou de ce qu’on veut faire penser.” (1830/1977: 146)

(‘Ironi går ud på, spøgefuldt, at sige enten på en vittig eller alvorlig måde, det modsatte af hvad man mener eller af hvad man vil få (andre) til at tro.’)

og som stadig er den opfattelse der er fremherskende i stilistikken.

I sin disputats *Om begrebet ironi med stadigt hensyn til Socrates* (1841) definerer Kierkegaard ironi som værende mere end blot en retorisk stilfigur idet han beskriver ironi som

“den *uendelige* absolutte *Negativitet*. Den er *Negativitet*, thi den negerer blot; den er *uendelig*, thi den negerer ikke dette eller hiint Phænomen; den er

absolut, thi det, i kraft af hvilket den negerer, er et Høiere, der dog ikke er.” (*Samlede værker*, bd. 1, s. 276, Kbh. 1962).

Ironi bliver nærmest en livsbetingelse :

“den, der slet ikke forstår ironi, der ikke har gehør for dens hvisken, han mangler *eo ipso* (:dermed), hvad man kunne kalde det *personlige livs begyndelse*” (Kierkegaard, 1841: 328; cit. Bredsdorf 2011: 24).

Ironien bliver for dens bruger nærmest en form for katarsis:

“den forfriskelse og styrkelse, der ligger i, når luften bliver for trykkende, da at trække ud og styrte sig i ironiens hav, naturligvis ikke for at blive deri, men for sund og glad og let atter at klæde sig på.” (Kierkegaard, 1841: 328; cit. Bredsdorf 2011: 24).

Ironi er for Kierkegaard en form for “hjertelig samtale”. Der skal derfor være en vis form for tillid og indforståethed til stede mellem samtalepartnerne dels for at kunne benytte sig af ironi dels for at ironien kan afkodes og forstås. En sådan tillid mellem parterne skaber lettere grobund for anvendelse af ironi.

Hvad der genfindes i de forskellige historiske behandlinger af begrebet ironi er således at der skal være et misforhold til stede mellem på den ene side det sproglige og på den anden side dels talers intention, hans fremførelse af det sproglige, dvs. tone og gestik, dels, og ikke mindst, den kontekst hvori det sproglige indgår. Talers ytring står under alle omstændigheder i modsætning til dens bogstavelige betydning således at der teknisk set er tale om en ‘løgnagtig’ ytring fremført af en upålidelig taler, der siger ét, men mener noget andet. Imidlertid er det vigtigt at bemærke at talers intention med sin anvendelse af ironi altid vil være at modtager skal være i stand til at afkode ytringen som et falsum, hvis den ironiske effekt skal opnås. At der indgår langt flere parametre end det rent sproglige og tekstlige er en naturlig konsekvens af at de gamle retorikere udelukkende beskæftigede sig med talekunst og ikke med skriftlig kommunikation.

2.2. Tilgange

Ironien er aldrig holdt op med at fascinere mennesket, og de gamle arbejder var blot en begyndelse på en lang række af ironistudier. Som en naturlig følge

af at så mange forskelligartede elementer er involveret når man skal forstå hvad ironi er, har man da også i tidens løb været vidne til et utal af forskellige angrebsvinkler og teoridannelser. I direkte forlængelse af de gamle grækernes opfattelse betragtes ironi ofte primært som en stilfigur brugt som retorisk virkemiddel. Det er derfor naturligt at ironien især har fundet sin plads i stilistikken. De seneste år har man dog været vidne til at også andre tilgange har været anvendt i et forsøg på at nå til en bedre forståelse af ironiens væsen. Man kan således i nyere tid skelne mellem tre tilgange til studiet af ironi, nemlig den *argumentative*, den *pragmatiske* og den *udsigelsesteoretiske*. Disse har dog alle tilfælles den grundlæggende opfattelse af ironi som et kommunikativt virkemiddel knyttet til “samtalen”, som traditionen har udtrykt det.

Som en direkte udløber af de retoriske studier har forskere som fx Ruth Amossy (2003) og Ekkehard Eggs (2009) således foreslået at betragte ironi som en særlig argumentationsform. De analyserer derfor ironien ved hjælp af det argumentationsteoretiske begrebsapparat.

En noget anden tilgang er den pragmatiske hvis kendteste repræsentanter nok er Dan Sperber & Deirdre Wilson. Deres forslag til en analyse ser vi nærmere på nedenfor. Sperber & Wilsons ironianalyse har været genstand for en omfattende diskussion og har også i sidste ende inspireret den tilgang som vi vil foreslå, nemlig den udsigelsesteoretiske. I denne sidste tilgang er ironi et fænomen der er knyttet direkte til udsigelsen. Ironi er således for os ikke blot et pragmatisk fænomen, der afhænger af forholdene som ironien forekommer i. Ironi opstår i et snævert samspil mellem den sproglige form, samtalepartnerne og hele udsigelsessituationen. Netop dette samspil er genstand for den udsigelsesteoretiske retning som vi indskriver vore ironistudier i. Det er da også kendetegnende for mange af de nyere ironistudier at de spænder ind over flere teoretiske områder, og den lille oversigt over tilgange vi har givet i dette afsnit repræsenterer således en grov forenkling af den faktiske forskningssituation. Som ironien selv er også ironistikken vidtfavnende og mangefacetteret.

2.3. Ironi og udsigelse

Fælles for de forskellige tilgange til ironi er at en række nøglebegreber går igen: antifrase, ekkoeffekt, argumentation, polyfoni, m.fl. Da det er vores håb at nå frem til en generel beskrivelse, der favner ironiens mange aspekter, består det vanskelige imidlertid, som nævnt i 2.1., i at der i begrebet og figuren ironi

indgår mange ikke-sproglige elementer. Således vil talers mimik, kropssprog og intonation kunne hjælpe med at afkode hvorvidt afsenders ytring skal tolkes bogstaveligt eller om der er tale om en spøgefuld måde at fremføre den egentlige hensigt på. Desuden vil den situationelle kontekst typisk gøre afkodningen lettere, ikke mindst hvis der mellem afsender og modtager eksisterer en form for intimitet og hjertelighed.

Det store spørgsmål er derfor om man kan afgøre hvordan eller hvorvidt alle disse elementer interfererer eller om man kan isolere det rent sproglige materiale og således finde særlige sproglige markører på ironi? Et andet spørgsmål er om der findes særlige sproglige fænomener der evt. kan fremme eller nedtone ironi i sproget? Som nævnt ovenfor vil sproglig ironi i talt sprog ofte være kombineret med ikke-sproglige fænomener mens afkodningen af ironi på skrift kompliceres da der ikke er så mange andre markører udover det rent tekstuelle, vel nærmest kun prosodiske fænomener i form af tegnsætning eller evt. illustrationer som tegninger eller fotos som i nedenstående kommentar til dronningens nytårstale:

4. januar 2013

Anvendelse af forskellige smileys som fx ☹ , ☺ eller forkortelser som LOL ('laughing out loudly') o.l. i sms- og mailsprog kan medvirke til at afkodningen af ironien lettes og kan samtidig bevirke at afsenders ironiske intention tydeliggøres. Den ironiske effekt nedtones og mildnes ved brugen af smileys der siger noget i retning af 'dette er sødt ment selv om det ser barskt ud på skrift'.

Et andet problem er hvorledes man kan nå frem til en beskrivelse der kan skelne mellem de mange forskellige former for ironi, gående fra den kærlige og drillende ironi til den mere skarpe og i nogle tilfælde nærmest ondskabsfulde ironi? Man kan således argumentere for at ironi og sarkasme dybest set er udtryk for ét og samme fænomen, idet begge begreber traditionelt opfattes som udtryk for det modsatte af talers egentlige intention – dog med den forskel at sarkasme almindeligvis bruges for at give kritik eller endog fornærme, således at sarkasme ofte vil blive anvendt med det formål at irettesætte modtager. Ironi derimod anvendes i en langt bredere forstand og kan bruges både med positive og negative hensigter.

Endelig spiller register og genre også ind. Her består problemet i at finde ud af hvorvidt der eksisterer genrer hvor ironi anvendes helt naturligt som et særligt stiltræk? Er fx politiske taler særligt velegnede til anvendelse af ironi som manipulatorisk træk? Er den pædagogiske situation mellem lærer og elev influeret af ironien brugt som manifestation af magt? Og i disse tilfælde er der da tale om en særlig form for (ondskabsfuld) ironi i modsætning til den drillende og spøgefulde ironi som kræver en særlig form for intimitet mellem afsender og modtager? Med andre ord, i hvilket omfang har genre og register indflydelse på særlige former af ironi?

Det er nogle af de problemer, vi er stødt på i vores søgen efter en generel beskrivelse af ironi som fanger det hele. I første omgang er det dog, som nævnt indledningsvist, vores hensigt primært at fokusere på ironiens udsigelsessproglige karakteristika, hvilket vi vil gøre med en lille oversigt over nogle udvalgte udsigelsessproglige tilgange¹.

1. Vi kunne have inddraget langt flere teoretiske fremstillinger der behandler ironi, således fx Herbert H. Clark (1984) og Salvatore Attardo (2007), m.fl., men har valgt her at fokusere på beskrivelser som primært har en udsigelseslingvistisk tilgang.

3. Nogle udsigelsessproglige analyser af ironi

Vores ærinde med denne lille forskningsoversigt er primært at lægge fokus på nogle nyere udsigelsesteoretiske tilgange til ironi. Ironi som udsigelsesfænomen er dog ikke uproblematisk, for er ironi som udsigelse udelukkende et spørgsmål der kan reduceres til at være hjemmehørende på *langue*-niveau, eller bør det snarere betragtes som et fænomen der bør eller kun kan behandles på *parole*-niveau og følgelig som et rent pragmatisk fænomen der bl.a. markerer et brud på Grice's kvalitetsmaksime?

Det er først i 1960'erne at man inden for lingvistikken for alvor begynder at interessere sig for ironi således som det forankres og manifesterer sig i sproget. Det er dog stadig den retoriske definition på ironi der er udgangspunkt for de fleste sproglige analyser, dvs. en definition i henhold til hvilken ironi består i at sige det modsatte af hvad man mener – og altså som det modsatte af hvad der bogstaveligt talt ytres, som fx i (1):

- (1) (efter at Marie lige har fornærmet en anden person):
Marie er altid så høflig

I dette eksempel er der to mulige læsninger, en bogstavelig og en ironisk/antifrase:

- (2) a. Marie er altid så høflig. (den bogstavelige)
b. Marie er altid taktløs. (antifrase)

I eksempel (3) er der ikke nogen form for modsætning mellem den kontekstuelle situation og ytringen:

- (3) (efter en dag med heldagsregn)
Har du husket at vande haven?

Ytringen kan kun tolkes som ironisk hvis modtager ved at afsenders ytring er en kommentar der står i modsætning til den faktiske situation og at afsender forholder sig spøgefuldt hertil. Det betyder formodentligt at en teori om ironi som ikke inddrager konteksten og eventuelle ekstratekstuelle elementer vanskeligt kan indfange ironiens væsen (jf. Grice der hævder at overført betydning kun kan være pragmatisk funderet).

3.1. Dan Sperber & Deirdre Wilson : *The Mention-Use Distinction*

Dan Sperber og Deirdre Wilsons tilgang (1986, 1992) til ironi er først og fremmest pragmatisk idet de som udgangspunkt anser den klassiske retoriske beskrivelse af ironi som værende lettere problematisk, eftersom ironi langt fra altid kommunikerer antifrase; således nævner de fx ironiske underdrivelser, anvendelse af ironiske interjektioner, m.m.

Ifølge Sperber og Wilson er enhver ytring en fortolkning af en idé eller mening som afsender ønsker at kommunikere. Men den fremførte idé eller mening kan lige såvel være en repræsentation eller et 'ekko' af en andens mening; men denne anden behøver ikke at være en eksplicit tilstedeværende person. Det afsender udsiger kan enten være en beskrivelse eller en gengivelse, alt afhængig af om han forsøger at repræsentere verden eller om han fortolker – og hvis dette sidste er tilfældet, er der intet der tilsiger at afsender reproducerer nøjagtigt hvad en anden måtte have sagt, ment eller tænkt.

De baserer deres opfattelse af ironi på hvad de kalder *mention* ('omtale') og *use* ('brug'). Er en ytring 'mentioned', er der tale om gengivelse af hvad en anden har sagt. Det vil med andre ord sige at indirekte citater kan analyseres som 'mention', hvilket er en vigtig pointe, da ironi hos Sperber og Wilson opfattes som et eksempel på indirekte citat, eller i deres terminologi som et 'ekko'. Sådanne ekko-ytringer med ironisk indhold dækker over en lang række forskellige holdninger, såvel positive som negative, men under alle omstændigheder som udtryk for afsenders misbilligelse i forhold til den ytring han gengiver. Ironi er dog ikke nødvendigvis et spørgsmål om antifrase, men derimod om en form for gentagelse der giver afsender mulighed for at gengive en tidligere fremsagt ytring i form af et ekko. Ironi er altså en slags implicit gentagelse hvis formål for afsender er at udvise en afvigende holdning eller uenighed i forhold til opfattelsen hos den person der er 'skydeskive' for den ironiske ytring. Der spilles herved på en relation mellem afsenders tanke og en andens tanke (1989: 364).

Ikke alle ekko-ytringer er lige let genkendelige. Det afsender udtrykker, behøver ikke at have været eksplicit udtrykt eller kunne tillægges nogen specifik person eller noget alment kendt, således som forfatterne viser med et eksempel hvor en person står foran et butiksvindue med udstillede rædselsfulde porcelænsfigurer og udbryder: "Jeg **må** simpelthen eje en af dem!"

Her er det ikke en bestemt andens ønske der refereres og fortolkes, men derimod en fortolkning og gengivelse af et ønske som afsender tror nogen må have – og som han tager afstand fra; det er dog ikke blot en afvisning, men det er også et spørgsmål om at lave sjov og gøre grin med den tænkte/ imaginære afsender. Også sådanne eksempler vil have den omtalte ekko-effekt.

Genkendelsen af sproglig ironi og hvad der kommunikeres er afhængig af en form for interaktion mellem ytringens sproglige form, det kognitive fællesskab mellem afsender og modtager, relevansprincippet og konsistens. En læsning af eksempel (3) ‘Har du husket at vande haven?’ som værende ironisk kan i henhold til Sperber & Wilson udelukkende forklares ved at det angiver en ytring som ikke passer ind i den givne kontekst og som dermed fortæller at afsender distancerer sig fra ytringens indhold. Kun hvis modtager ved at afsenders ytring er ‘falsk’, kan ytringen tolkes som ironisk.

3.2. Alain Berrendonner og ‘le faux naïf’s dobbeltspil

I Alain Berrendonnens artikel fra 2002 *Portrait de l'énonciateur en faux naïf* beskrives ironi som en figur hvor der udover det sproglige materiale som fx referentielle instrukser, meta-kommunikative elementer som konnektorer o.l., indgår en lang række ikke-sproglige indicier, som fx intonation, gestik, mimik, referencer, osv. På skrift er der selvfølgelig ikke så mange af disse elementer til stede, fx indgår gestik og mimik ikke; prosodi kan indgå, men kun i form af eventuel tegnsætning. Da der indgår langt mere end det sproglige materiale, er spørgsmålet for Berrendonner således hvordan eller om man kan afgøre hvordan alle disse elementer interfererer med henblik på at afkode ironi.

Ifølge Berrendonner er der tale om et ‘dobbelt spil’ eller en dobbelt udsigelse som i første omgang hindrer modtager i at nå frem til en korrekt afkodning af afsenders ytring. Det dobbelte spil kombinerer i én og samme udsigelse nogle indicier der muliggør nogle divergerende, kontradiktoriske inferenser, hvorved modtager lades eller kan lades i tvivl om afsenders intention. Afsender hindrer med andre ord modtager i at afgøre hvilken af to mulige, modsatrettede eller konkurrerende, hypoteser han skal anvende i sin afkodning af afsenders ytring. Det vanskelige i denne afkodning består i at de indicier der er til stede samtidigt kan føre til divergerende konklusioner og følgelig kan gøre det (umiddelbart) umuligt for modtager at beslutte hvilken af de to konkurrerende hypoteser han skal vælge med henblik på sin afkodning. Udsigelsen er altså tvetydig,

netop på grund af det dobbelte spil som har at gøre med det billede afsender giver af sig selv i ytringsøjeblikket.

Ifølge Berrendonner består en tvetydig (dobbelt) udsigelse i at der findes en kontradiktorisk relation mellem to samtidigt udtrykte indicier. Det er dog ikke en tilstrækkelig betingelse, da ikke al tvetydighed er udtryk for en dobbelt udsigelse: Den enkleste måde at udtrykke noget kontradiktorisk i én og samme ytring er at inkorporere to uforenelige informationer eksplicit i ytringen, men det er selvfølgelig ikke tilstrækkeligt blot at sige *ja* og *nej* el. lign. for at skabe en virkning der spiller på dobbelt udsigelse. To betingelser må være til stede samtidigt for at skabe en sådan effekt. For det første må modsætningen være af polyfon art, forstået således at de to udsigelser må kunne tillægges to forskellige instanser/synspunkter; for det andet skal de to synspunkter kunne forenes i én og samme afsender hvorved de udgør to samtidigt udtrykte facetter af ham.

I talt sprog har afsender mulighed for at gøre brug af de to former for indicier, henholdsvis det sproglige og det ikke-sproglige samtidigt. Det resulterer i en polyfon tolkning hvor det ikke-sproglige tillægges en 'oprigtig' instans mens det verbale hidrører fra en i Berrendonnens terminologi 'hyklerisk' upålidelig instans. Men begge forenes i den samme afsender og herved opstår ironien som det illustreres i eksempel (4):

- (4) Ce que j'aime chez elle, c'est ses grands yeux bleus (+ gestus med hænderne der aftenner hendes bryster).
(‘Det jeg kan lide ved hende, er hendes store blå øjne.’)

Hos Berrendonner er ironi ikke en retorisk figur, men snarere et semiotisk fænomen som gælder for en række figurer hvor afsender som en *faux naïf* skaber et dobbelt spil hvorved modtager holdes hen i usikkerhed hvad angår den umiddelbare tolkning af afsenders intention.

3.3. Jacques Bres og ironi som dialog

For Jacques Bres, der udelukkende beskæftiger sig med sproglig ironi, er ironi et dialogisk forankret fænomen der hviler på interaktionen mellem to diskurser, dvs. den ironiserende taler og den person der er skydeskive for ironien. Hans tilgang er inspireret af Bahktin der siger at i ironien høres altid to stemmer, henholdsvis den stemme der siger noget oprigtigt og den stemme der parodierer.

I en dialogisk ytring som “Oui, la santé coûte cher.” (‘Ja, et godt helbred koster dyrt’) høres der to stemmer (*voix*); der er en intern dialog til stede mellem to udsigelser, en udsigelsehandling (E) som interagerer/dialogiserer med en anden udsigelsehandling (e). Interaktionen mellem de to udsigelser foregår i form af en indlejring af den anden udsigelse i den første, som kan være markeret eksplicit – her ved *oui*, eller som kan være implicit og kun kan infereres fra ko- eller kontekst, hvilket gælder for den ironiske ytring.

I Bres’ tilgang til analyse af en dialogisk ytring skelnes mellem to parametre: 1) den indlejrende udsigelse (der består af ytring [E], locuteur L_1 , allocutaire A_1 og énonciateur E_1 samt af udsigelsestidspunktet T_0) og den indlejrede ytring (der består af [e], l_1 , a_1 , e_1 og t_0). Disse to udsigelser, der er i dialog, står i et hierarkisk afhængighedsforhold til hinanden. Den dialogiske ytring lader to ‘stemmer’ komme til orde og imellem disse to stemmer finder en implicit intern dialog sted – dialogen foregår i samspil med en tidligere udsigelse som kan være direkte forudgående og være eksplicit markeret eller være implicit og kun mulig at inferere fra ko- eller kontekst.

Spørgsmålet i denne tilgang er bl.a. at finde ud af hvorved ironi som dialogisk fænomen adskiller sig fra andre dialogiske fænomener.

Bres opstiller tre områder som karakteriser ironi:

- 1) Det implicitte i den dialogiske interaktion
Det implicitte i interaktionen mellem de to ytringer [E] og [e] er obligatorisk for at kunne tale om ironi.
- 2) Den ko(n)tekstuelle uoverensstemmelse
Den ironiske udsigelse skal indeholde en uoverensstemmelse enten mellem ytringen og dens kontekst eller mellem ytringen og dens ko-tekst. Den ironiske ytring udtrykker altså noget modsat eller kontradiktorisk i forhold til fx situationen, jf. et prototypisk eksempel som “Jeg synes, jeg mærkede et par dråber” ytret under et voldsomt regnskyl. Uoverensstemmelsen er nødvendig, men ikke tilstrækkelig for så vidt man sagtens kan finde sådanne i andre typer ytringer, fx barnet der påstår ikke at have spist chokolade selv om det har chokolade i hele ansigtet o.l.

3) Udsigelsespil

Endelig skal afsender **spille** på anvendelsen af ironi – han skal lade som om det er ham der er ‘énonciateur’ (E_1) af den ironiske ytring samtidig med at han lader forstå at han reelt set kun er en ‘maske’, fordi bag ytringen E_1 findes en anden ytring e_1 . Den uoverensstemmelse der eksisterer mellem ytringen og virkeligheden medfører at han ifører sig en andens stemme og påtager sig dennes diskurs. Denne mekanisme, hævder Bres, er absolut nødvendig for at man kan afkode ytringen som ironisk.

Sammenfattende for Bres’ dialogiske tilgang til ironi er at den ironiske ytring interagerer med en forudgående ytring og det er derved det dialogiske opstår. Det betyder at Bres arbejder med tre typer ironi. For det første en form for ironi hvor der er tale om interaktion med modtagers diskurs; for det andet ironi som et interdiskursivt fænomen hvor der interageres med en tredjes ytring og endelig ironi som et autodialogisk fænomen hvor afsender går i dialog med sin egen ytring, dvs. selvironi. Det betyder at målet for ironien kan være modtager, hvilket er tilfældet hvor ironi anvendes i reelle dialogiske situationer; der kan være tale om en tredje, hvilket ofte er tilfældet i monologiske situationer, fx i litteraturen eller endelig kan ironien være rettet mod afsender selv. I denne sidste situation er der tale om at afsender så at sige spalter sig i to for derved at gøre grin med/ironisere over sin egen diskurs.

4. Polyfonianalyse af ironi

Det synes klart at fremgå af de forskellige ironianalyser vi har omtalt at ironi er et udpræget polyfonifænomen. Ironi bygger altid på den samtidige tilstedeværelse af flere forskellige synspunkter, hvoraf de direkte fremstillede præsenteres som noget afsender tager afstand fra. Det er derfor oplagt at forsøge at foretage en polyfonianalyse af ironi. Vi vil her foreslå en analyse inden for rammerne af ScaPoLine (den skandinaviske polyfoniteori). Denne analyse er kraftigt inspireret af Oswald Ducrots analyser ligesom teorien i det hele taget bygger videre på Ducrots arbejde.

For os er ironi knyttet direkte til interpretationsprocessen; det er en pragmatisk betydning (fransk *effet de sens*) der opstår under selve udsigelsesprocessen. For at ironien skal kunne opstå er tilstedeværelsen af særlige ironiindici helt afgørende. Det er måske oplagt; men os bekendt har man sjældent beskæfti-

get sig systematisk med dette aspekt. Vi vil derfor først se nærmere på disse indici i et forsøg på at påvise sammenhænge mellem typen af indici og de forskellige ironilæsninger de giver anledning til, for derefter at skitsere en polyfonianalyse af arten og funktionen af de forskellige faktorer der i samspil giver anledning til at ironien opstår.

4.1. ScaPoLine

Allerførst vil vi dog kort præsentere de væsentligste elementer af ScaPoLine. Helt afgørende i teorien er den idé at polyfonilæsninger af ytringer kan være kodet i det sproglige materiale. Som en konsekvens heraf skelner vi mellem på den ene side *polyfonikonfigurationen*, der er den polyfonibetydning ytringer formidler, og på den anden side *polyfonistrukturen*, der er dannet af den mængde instruktioner som det sproglige materiale giver vedrørende polyfonikonfigurationen. Konfigurationen er således en del af vore data, medens polyfonistrukturen er resultatet af de teoriinterne forklaringshypoteser vi opstiller.

Polyfonikonfigurationen består af fire basale elementer:

LOC er et billede af afsender i hans egenskab som konstruktør af udsigelsen og dermed af dens betydning. Det er dermed også LOC der konstruerer polyfonikonfigurationen som han selv er en del af.

Synspunkterne (spkt) er semantiske størrelser der har en synspunktsholder.

Diskursindividerne (DI) er semantiske størrelser der kan fungere som synspunktsholdere og dermed tage ansvaret for et synspunkt. LOC konstruerer DI'erne som billeder af diskursreferenterne.

DS-relationerne præciserer hvilken type relation **DI** har til **Spkt** (tager ansvaret, afviser osv.).

LOC kan konstruere DI'erne som det passer ham, hvad enten det drejer sig om billeder af modtager af tredjeperson eller endda af ham selv. Det der er vigtigt for vores analyse er at LOC kan konstruere forskellige billeder af sig selv. Grundlæggende kan der således skelnes mellem to forskellige billeder af afsender som DI:

Ytringsafsender (a_0) er et billede af LOC i selve udsigelsessituationen.

Hans eneste egenskab er at være ansvarlig for selve udsigelsesprocessen.

Tekstafsender (A) er et billede af LOC med alle de egenskaber der skal til for at skabe en "hel" aktør.

Denne mulighed som afsender har for at konstruere forskellige billeder af sin egen deltagelse i betydningsdannelsen er afgørende for forståelsen af hvorledes ironi kan opstå; men før vi ser nærmere på det må vi præsentere to vigtige regler som ScaPoLine opstiller:

Regel 1: Et udtryk med *vist betydning* (UV) er knyttet til et synspunkt som **ytringsafsender** er ansvarlig for.

Der er her tale om vist betydning i Wittgensteins forstand, hvor vist betydning modsat sagt betydning ikke kan være genstand for diskussion. Således kan man *vide* smerte ved at sige “*av!*” og *sige* smerten ved at sige “*det gør ondt!*”. Kun den sidste præsentationsform kan kommenteres. Man kan fx sige “Det gør ikke ondt”; men man kan ikke sige fx “ikke-av!”.

Regel 2: Ytringsafsender (a_0) er altid ansvarlig for (mindst) et af ytringens synspunkter. Hvis polyfonistrukturen er hierarkisk, er a_0 ansvarlig for det øverste synspunkt i strukturen.

Denne regel kræver en forklaring. Ofte præsenterer en ytring flere synspunkter der er hierarkisk ordnet således at et lavere synspunkt indgår som element i et højere. Polyfonistrukturen som vi finder i forbindelse med nægtelsen er et typisk eksempel:

- (5) Denne væg er ikke hvid.
 spkt₁: ‘denne væg er hvid’
 spkt₂: ‘spkt₁ er forkert’

Som det ses, er spkt₂ hierarkisk overordnet spkt₁, og helt i overensstemmelse med Regel 2 er afsender da også ansvarlig for spkt₂.

4.2. ScaPoLine og sproglig ironi

Ironiske ytringer modsiger tilsyneladende direkte Regel 2 og udgør således en stor udfordring for hele ScaPoLineteorien. Denne modsigelse er imidlertid kun tilsyneladende, for alt det underfundige – hele kunsten – ved ironi ligger netop i at LOC præsenterer et synspunkt som sit eget samtidig med at han betragter det som absurd. Det er derfor ironien kræver tilstedeværelsen af indicier der lader modtager forstå at afsender betragter sit eget synspunkt som tåbeligt. Hvis modtager ikke afdækker indicierne, fanger han ikke ironien.

Før vi ser nærmere på disse indicier, vil vi imidlertid forsøge at gøre rede for den fortolkningsmekanisme der ligger bag *ironiafledningen*. LOC konstruerer ved hjælp af den sproglige form et billede af sig selv *hic et nunc* som ansvarlig for et synspunkt som han samtidig tager afstand fra. Vi vil sige at han konstruerer en *falsk ytringsafsender*, en bedrager, som han afslører ved hjælp af forskellige indicier. Sagt på en anden måde, så kan LOC ironisere ved at konstruere en falsk ytringsafsender, hvilket han gør ved at lade sin udsigelse ledsage af indicier der *viser* (i Wittgensteins forstand) at ytringsafsender (a_0) har et synspunkt som LOC selv finder absurd. Ifølge denne beskrivelse opstår ironien som *afsenderversionen* som denne er defineret af Nølle (1994:49). Afsenderversionen er en sekundær semantisk artikulation der overlejrer den primære² og som afsender kan udføre ved paralingvistiske midler som mimik, gestus, intonation osv. med henblik på at vejlede tolkningen.

4.3. *Indicier*

Lad os nu se nærmere på de indicier afsender kan anvende for at udløse en ironiafledning. Eftersom de bidrager til afsenderversionen, er de altid tæt forbundet med den konkrete udsigelsessituation. Man kan skelne mellem (mindst) fem forskellige typer indicier der kan kombineres og som ofte overlejrer hinanden:

- Særlige sproglige former
- Konteksten (den tekstuelle kontekst)
- Paralingvistiske fænomener
- (Formodet) fælles viden
- Diskursgenre / situationstype

Der er næppe mange sproglige former der i sig selv er ironiske. Nogle kandidater kunne måske være de former Ducrot (2010) kalder “ironipolariteter”. Som eksempel giver han *petit saint* der nok altid benyttes om en skinhellig person. På dansk kunne et eksempel som *Her går det godt!*, som ofte bruges i en situation hvor det netop ikke går så godt, måske kandidere til at være en sådan ironipolaritet? I langt de fleste tilfælde er der dog nok snarere tale om at sproglige former kan *fremme* en ironilæsning uden ligefrem at fremprovokere

2. Jf. de generelle analyser af humor og navnlig incongruity-teoriene som netop kræver en form for uforenelighed mellem de to forskellige artikulationer.

den. Sådanne sproglige størrelser vil vi kalde **ironifremmere**. Eksempler her kan være værdiladede adjektiver eller brugen af ord der betegner en ekstrem (overdreven!) grad. Ironifremmere har en særlig interesse for analysen af sproglig ironi, og i næste afsnit vil vi se nærmere på de problemer de rejser for oversættelse.

Meget ofte – ikke mindst i litterære tekster – er det koteksten der ved at introducere et absurd ræsonnement er ansvarlig for ironien. I sin roman *Madame Bovary* anvender Gustave Flaubert hyppigt denne teknik for at ironisere over hovedpersonen Emma som han lader ræsonnere ved hjælp af en åbenlyst naiv logik.

De paralingvistiske fænomener er naturligvis især hyppige i det talte sprog, men der findes også spor af dem i skriften hvor forfatteren kan betjene sig af tegnsætning og af typografi for at angive dem.

(Formodet) fælles viden kan manifestere sig på mange forskellige måder. Det er især denne type indicier der ofte ikke fanges af modtager som således ikke forstår ironien. Vi kender alle den ubehagelige situation hvor man forsøger at være ironisk men misforstås. Sådanne misforståelser opstår især når den (formodede) fælles viden er det eneste indicium. Det kan dreje sig om alle mulige typer “viden” lige fra kendsgerninger der kun kendes af de involverede parter til “opfattelser” der deles af et helt samfund. Ducrot (1984) giver som eksempel et klassisk Boileau-citat: “Quinault est un Virgile” (‘Quinault er en Virgil’). I Boileaus samtid vidste de litterære kredse udmærket at Boileau, trods Quinaults popularitet, betragtede ham som talentløs. Samtidig betragtedes Virgil som apoteosen af en poet, altså som repræsenterende den ekstreme grad af poetisk talent, så ironien var åbenlys for de indforståede.

4.4. Ironiens skydeskive og tone

En illustration af det femte indicium kræver nok en nærmere analyse af nogle konkrete eksempler, og nedenfor (4.5) vil vi derfor give et eksempel der er hentet fra en analyse af Ducrots tekster³. Først må vi dog se nærmere på et helt

3. Ducrot er nemlig en forfatter der i forbløffende høj grad anvender denne form for ironi i sine sprogvidenskabelige tekster.

centralt spørgsmål der rejser sig i ethvert studium af ironi: Hvorfor benytter man sig af en så kompliceret strategi som ironi når man oven i købet dermed risikerer at ens budskab misforstås? Den beskrivelse vi hidtil har foreslået svarer næppe på dette spørgsmål. Der må være noget mere. Og det er der! Man ironiserer nemlig altid **om** nogen eller noget. Ironien synes altid at tjene til at tegne et mere eller mindre latterligt billede af en eller anden eller et eller andet. Det er **ironiens skydeskive**. Ironien kan være ondskabsfuld og den kan være kærlig – det er **ironiens tone** – alle grader eksisterer; men den har altid en nuance af latterliggørelse. Ironiens skydeskive kan være modtager, en tredjeperson eller en almindelig udbredt opfattelse, og den kan sågar være en selv (selvironi). Ja, den kan endda være begivenheder eller forhold som fx vejret⁴. Hvordan kan man forklare og beskrive dette væsentlige aspekt ved ironien? Skydeskiven ser ud til at kunne angives på flere forskellige måder. I Ducrots eksempel med Boileau var der kun et synspunkt som a_0 ifølge ytringen selv er ansvarlig for; men afsenderversionen dikterer os at det drejer sig om en falsk a_0 , en bedrager. Det er en fremmed der har forkædet sig som a_0 . Ved at præsentere denne fremmedes synspunkt som absurd eller latterligt gør LOC ham til skydeskive for ironien. LOC latterliggør ham.

Nedenstående eksempel illustrerer en anden fremgangsmåde:

(6) Sig mig hvad jeg spiste til morgenmad, **for** du ved **jo** alt!

De to understregede småord er begge Udtryk med Vist betydning (UV'er) og de synspunkter de formidler er derfor begge ytringsafsenders (a_0 's). **For** angiver en årsagssammenhæng der er fundet ved et ræsonnement, og **jo** indicerer at synspunktet som ordet ledsager er modtagers. LOC konstruerer således et billede af modtager som en der giver udtryk for at mene at han ved alt, og han lader a_0 benytte dette åbenlyst absurde synspunkt i sit ræsonnement. Dermed bliver ræsonnementet absurd, og med mindre tilhøreren tror at afsender virkelig er småskør og tror på at modtager ved alt, er det klart at der er tale om en falsk a_0 , en bedrager. Indiciet er altså det åbenlyst tåbelige ræsonnement og skydeskiven er modtager, fordi det er ham der tillægges det absurde synspunkt. Ironiens tone afhænger derimod af andre elementer i situationen, nok især af forholdet mellem afsender og modtager.

4. Vejret synes faktisk at være en populær skydeskive for danskeres ironi ©.

4.5. *Et eksempel*

Lad os til sidst se på et enkelt eksempel der illustrerer at genren også kan fungere som ironiindicium.

- (7) **Pour ne pas me fatiguer**, je prendrai l'exemple le plus usé qui soit. Imaginons un énoncé de la phrase *Pierre a cessé de fumer*. (Ducrot 1978 : 33 ; 1984 : 33)

‘For ikke at trætte mig selv tager jeg det mest brugte eksempel der findes. Lad os forestille os ytringen af sætningen *Pierre er holdt op med at ryge*’.

Dette eksempel er taget fra en tekst som Ducrot har publiceret to gange, nemlig først i nogle akter og derefter i en artikelsamling. I den anden udgave har han ofte ændret teksten lidt; men det valgte tekststykke er identisk i de to versioner. Der er således ingen tvivl om at ironien er helt bevidst. I stedet for at benytte den normative vending som man normalt ser i sprogvidenskabelige tekster, nemlig “for at lette fremstillingen”, skriver Ducrot “for ikke at trætte mig selv”. Dermed kommer han til at fremstille sig selv som en helt almindelig person der ikke er vant til at skrive denne type tekster og som tænker mere på at slippe let over arbejdet end på at udføre det ordentligt. Samtidig antyder han imidlertid at han eksplicit formulerer det som lingvisten i virkeligheden tænker når han skriver “for at lette fremstillingen”. Indiciet på ironi er altså genreafvigelse og allusionen til den normative udtryksmåde. Det drejer sig om en slags implicit genformulering. Tonen er (venligt) spottende; men i betragtning af konteksten er det samtidig med et strejf af selvironi.

5. Oversættelse af *ironifremmere*

Vi har i ovenstående hævdet at forskellige former for indicier, lige fra særlige sproglige former til selve diskurstypen og den kontekstuelle situation, kan medvirke til at fremme en ironisk læsning af en ytring. Da vi her primært er interesseret i dansk og fransk, er det nærliggende at se på om der i de to sprog anvendes ironi med identiske virkemidler og om man genfinder de samme typer af sproglige ironifremmende indicier.

Det er en udbredt opfattelse at danskere i vidt omfang anvender (selv)ironi i alle situationer, mens franskmænd ikke karakteriseres som værende syndeligt ironiske i deres omgangstone. Sådanne forskelle afspejles i anvendelsen og fortolkningen af ironi i de to kulturer. Hvorvidt danskere er mere ironisk

anlagte end franskmænd eller om franskmænd ikke forstår at tolke ironi er et spørgsmål som det ikke er umiddelbart relevant at komme ind på her.

Hvad der dog er nok så interessant for nærværende undersøgelse er at finde ud om danskere og franskmænd sprogligt **koder** ironi på samme måde eller om vi kan aflæse forskellige sproglige indicier i de to sprog. Vi vil derfor i det følgende se ganske kort på hvorledes man kan oversætte nogle danske eksempler på nogle, efter vores opfattelse, sproglige ironifremmere.

Dansk og fransk adskiller sig typologisk fra hinanden på flere områder; således er dansk karakteriseret ved at anvende en lang række partikler, som fx *da*, *dog*, *endelig*, *jo*, *vel*, *nok*, og mange flere. En del af disse partikler mener vi anvendes som sproglige indicier på ironi, altså som ironifremmere. De forekommer ofte i dialoger og markerer i nogle tilfælde en fælles baggrundsviden hvorved de peger på en gensidig forforståelse eller indforståethed mellem afsender og modtager. Ved anvendelse af sådanne partikler understreges det fortrolige fællesskab som ser ud til at være en forudsætning for at afsenders intenderede ironi kan afkodes korrekt af modtager.

Vi vil i det følgende se lidt nærmere på nogle ganske få eksempler på mulige ironifremmere på dansk og undersøge hvorledes de kan oversættes til fransk med bevarelse af den ironiske effekt. En dialogisk partikel som *da* kan med polyfont indhold være et eksempel på en ironifremmer, hvis den situationelle kontekst i øvrigt bereder en ironisk tolkning. I eksemplerne (8) og (9) nedenfor kan vi forestille os en situation hvor modtager er ved at tage endnu et stort stykke kage, hvilket afsender ikke ganske billiger.

- (8) Du skal **da endelig** forsyne dig
 (9) Du skal **da ikke** holde dig tilbage.

I en bogstavelig afkodning af ytringerne i (8) og (9) opfordrer afsender modtager til at tage endnu et stykke kage, dvs. afsender præsenterer det eksplicit udtrykte synspunkt (opfordringen til at 'forsyne sig' eller 'ikke holde sig tilbage') som et synspunkt han står inde for. Ifølge Hansen og Heltoft (2011:1053) "markerer *da* et modsynspunkt som den talende forholder sig til gennem sin ytring". Dette modsynspunkt kunne her være at taler forudser at modtager forventer at taler ikke billiger handlingen og at taler altså vil annullere den forventning. I en ironisk læsning af partiklen tjener *da* netop til at aktualisere og på ironisk

vis bekræfte denne forventning. Kombineres *da* med andre partikler som fx *endelig* i (8), og med negationen *ikke* som i (9) bliver dette dobbelte polyfone spil helt evident⁵.

Indeholdt ytringen alene partiklen *endelig* som i eksempel (8a):

(8a) Du skal **endelig** forsyne dig.

ville ytringen forstås som en opfordring fra afsender til modtager om at 'forsyne sig', dvs. tage endnu et stykke kage. Afsender viser således med sin anvendelse af *endelig* at han opfordrer modtager til at udføre handlingen samtidig med at han præsenterer synspunktet som sit eget.

Kombineres *endelig* med *da* som i (8) bliver tolkningen en anden idet *da*, som vi så, introducerer et modsynspunkt der bliver genstand for den ironiske kommentar. I eksemplerne (8) og (9) synes *da* altså at "imødegå ikke formulerede men potentielle modsynspunkter eller holdninger. I denne funktion bliver adverbiet fatisk – og mere præcist – konfliktdæmpende." (Hansen og Heltoft 2011: 1057). Denne funktion synes vigtig for at kunne tolke ytringen som ironisk, idet afsender netop forholder sig kritisk til den direkte opfordring, dvs. til at modtager skal 'forsyne sig'. Afsenders afstandtagen til den opfordring der tillægges ytringen indeholdende partiklen *endelig* markeres således ved anvendelsen af partiklen *da* med polyfont indhold.

I eksempel (10) har vi en situation hvor modtager tager et meget lille stykke kage hvilket afsender kommenterer og forholder sig spøgefuldt ironisk til. Her er negationen kombineret med de dialogiske partikler *da* og *nu*. Ifølge Hansen og Heltoft (2011: 1056) er *nu* "mindre ansigtskrænkende [...] i konteksten end *da*". Det tyder på at den ironiske effekt i eksempel (10) mildnes ved tilstedeværelsen af partiklen *nu* og at afsenders ironi hermed kan opfattes som en slags venligt og kærligt drilleri i forhold til modtagers adfærd:

(10) **Nu** skal du **da ikke** forspise dig.

5. Det polyfone spil er dobbelt fordi *da* i sig selv er polyfon og ironien også er det. Vi går i øvrigt ikke ind i en meget detaljeret polyfon analyse af partiklerne *da* og *endelig* da vi her primært er interesseret i at påvise deres potentiale som ironifremmere set i et oversættelsesmæssigt perspektiv.

Anvendelse af sådanne dialogiske partikler på dansk bevirker at afsender giver et signal til modtager om at hans ytring ikke skal tages for pålydende, men at han gengiver en holdning som han ikke selv står inde for og som han tager afstand fra.

Men hvordan vil sådanne eksempler kunne oversættes til fransk som er et sprog hvor sådanne partikler ikke findes i så stort omfang som på dansk? Er der mulighed for at finde lignende sproglige indicier? En mulig oversættelse af de tre eksempler (8)-(10) kunne være som i (11), (12) og (13):

- (11) Ne te gêne pas !
(‘Du skal ikke genere dig’)
- (12) Il (ne) faut pas exagérer!
(‘Man må ikke overdrive’)
- (13) (Franchement,) Tu exagères !
(‘(Helt ærligt) Du overdriver’)

Vi genfinder anvendelsen af negationen i eksempel (11)’s imperativ samt i (12) der ligeledes angiver en direktiv sproghandling; men der er ingen dialogiske partikler der som på dansk kan signalere ytringens ironi. Det der dog fremmer den ironiske læsning af (11) er at der her sker et brud på sproghandlingens vellykkethedsbetingelser idet det ikke giver mening at opfordre modtager til at gøre noget som han allerede er i gang med at gøre. Vores konklusion er derfor at man på fransk ikke har samme sproglige instrukser til rådighed, men at den ironiske læsning fremkommer via den konkrete situation, fx ved hjælp af intonation og mimik som derved får en langt mere fremtrædende rolle som ironifremmer på fransk idet alle tre eksempler også kan modtage en ‘bogstavelig’ læsning, nøjagtigt som det i øvrigt også er tilfældet med de danske eksempler hvis modtager ikke er i stand til at afkode afsenders ironiske intention.

Ud fra disse meget få eksempler kunne noget tyde på at dansk kan anvende nogle sproglige instrukser for at fremme en ironisk læsning af en given ytring, mens fransk gør brug af andre – typisk paralingvistiske – instrukser. Dansk og fransk ser altså ud til at opføre sig forskelligt og er eksempler på forskellige

supertyper, hvilket bl.a. er påvist af Durst-Andersen⁶ (2007), som i sin sprogteori taler om tre forskellige sproglige supertyper. Her karakteriseres dansk som et såkaldt *modtagerorienteret* sprog hvor *grundstemmen* er modtageres stemme. Det betyder at “Outputstrukturen i dansk er versioneret til modtager så han selv kan gå videre for at finde situationerne bag de informationer som sproget har hjulpet ham med.” (2007:178). Fransk derimod, er i henhold til Durst-Andersens teori et såkaldt *virkelighedsorienteret sprog* som ikke har disse muligheder. Her er det virkeligheden, altså den konkrete situation, som ytringen afspejler.

6. Afrunding

Ironi er et af de mest fascinerende aspekter af menneskelig kommunikation og har også som fænomen optaget mennesket lige siden det begyndte at fundere over sin egen sproglige ageren. I denne artikel har vi taget det første lille skridt i forbindelse med et større multidisciplinært ironiprojekt som vi har påbegyndt sammen med en række kolleger fra Aarhus Universitet. Tanken er på længere sigt at finde frem til en beskrivelse der kan favne ironien i alle dens forskellige klædedragter og funktioner.

Ironi tjener mange herrer, men er i det væsentlige knyttet til menneskets sprog, omend den også spiller på mange andre fænomener der støder til i kommunikationssituationen. Vi har her koncentreret os om sproglig ironi og har foreslået en udsigelsesteoretisk beskrivelse af dens kodning i selve den sproglige form. Dette er kun et lille, men et overordentligt væsentligt aspekt i beskrivelsen af fænomenet. En fortolkning af sproglige ironifremmere og andre af ironiens sproglige virkemidler kan medvirke til at understøtte undersøgelser af ironiens anvendelse inden for en lang række andre områder. Således kan ikke mindst litteratur- og oversættelsesstudier gøre brug af konkrete sproglige indicier der kan lette afkodningen af ironien i fortolkningen af teksterne.

Vi håber her at have skabt et lille udgangspunkt for det netop påbegyndte ironistikprojekt; men som det er fremgået klart af denne beskrivelse af sproglig ironi er der stadig mange aspekter som skal undersøges nærmere. Det er vores forhåbning at de mange forskellige tilgange som det er planlagt at bringe

6. Tak til Per Durst-Andersen som gjorde os opmærksom på det potentiale hans sprogteori byder på i denne sammenhæng.

sammen kan berige og inspirere hverandre og samlet bidrage til en måske ny og bedre forståelse af dette utrolige kommunikationsmiddel ironien er og som kun mennesket besidder.

Henvisninger

- Amossy, R. (2003). Les fonctions argumentatives de l'ironie balzacienne. i E. Bordas (red.) *Les ironies balzaciennes*, Saint-Cyr sur Loire: Pirot, 143-154.
- Aristoteles, *Etikken*. Oversat og udgivet af S. Porsborg, 2000. Frederiksberg: Det lille forlag.
- Aristoteles, *Retorik*. Oversat med introduktion af T. Hastrup, 2002. København: Museum Tusulanum.
- Atayan, V. & H. Nölke (2010). L'ironie ducrotienne. Ducrot analysé à la Ducrot. i Atayan, V. & U. Wienen (red.): *Ironie et un peu plus. Hommage à Oswald Ducrot pour son 80ème anniversaire*. Berne et al: Peter Lang, 9-25.
- Attardo, Salvatore (2007). Irony as Relevant Inappropriateness, i R.W. Gibbs & H.L.Colston (red.), *Irony in Language and Thought*, New York/London: LEA, 135-170.
- Berrendonner, A. (1981). *Eléments de pragmatique linguistique*. Paris: Les Editions de Minuit.
- Berrendonner, A. (2002). Portraits de l'énonciateur en faux naïf. i *Figures du discours et ambiguïté*, *Semen* 15, [lagt på nettet den 29 april 2007].
- Blakemore, D. (1992/1998): *Understanding Utterances – An Introduction to Pragmatics*. Oxford: Blackwell.
- Bredsdorff, T. (2011). *Ironiens pris*. København: Gyldendal.
- Bres, J. (2010): L'ironie, un cocktail *dialogique* ? i F. Neveu *et al.* (red.) : *Congrès Mondial de Linguistique Française*. CMLF, 695-709. (<http://linguistiquefrancaise.org>).
- Clark, H. H. (1984). On the pretense theory of irony, i *Journal of Experimental Psychology: General* 113, 121-126.
- Ducrot, O. (1978). Présupposés et sous-entendus, réexamen, i *Stratégies discursives*, Lyon : Presses de l'Université de Lyon, 33-43.
- Ducrot, O. (1984): *Le dire et le dit*. Paris: Edition le Minuit.
- Durst-Andersen, P. (2007). Det dansk sprogs mange stemmer, i Therkelsen, R., N. Møller Andersen & H. Nölke (red.): *Sproglig polyfoni. Tekster om Bachtin & ScapoLine*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 163-180.
- Eggs, E. (2009). Rhétorique et argumentation: de l'ironie, i *Argumentation et analyse du discours* 2, aad, revues.org/index219.html, 17p.

- Fontanier, P. (1830 / 1977). *Les figures du discours*. Paris: Flammarion.
- Grice, H. P. (1975). Logic and Conversation, i P. Cole & J. L. Morgan (red.): *Syntax and Semantics 3: Speech Acts*. Academic Press, 41-58.
- Hansen, E. & L. Heltoft (2011): *Grammatik over det Danske Sprog. Syntaktiske og semantiske helheder*. Bind II. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.
- Kierkegaard, S. (1962). *Samlede værker*, bd. 1. København.
- Platon III, *Samlede værker i ny oversættelse*. Udgivet af J. Mejer og Chr. G. Tortzen, 2011. København: Gyldendal.
- Sperber, D. & D. Wilson (1986/1995). *Relevance – Communication & Cognition*. Oxford: Blackwell.
- Sperber, D. & D. Wilson (1992). On Verbal Irony, i *Lingua* 87, 53-76.
- Wilson, D. (2006). The Pragmatics of Verbal Irony: Echo or Pretence? i *Lingua* 116, 1722-1743.